

ВИЗНАЧЕННЯ СУДОВОГО ПРЕЦЕДЕНТУ В СИСТЕМІ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

НІКОЛЕНКО Людмила Миколаївна - кандидат юридичних наук, професор кафедри господарського, цивільного та трудового права Маріупольського державного університету
УДК 341.01

В статті аналізується правова природа рішень міжнародних судових інстанцій, в том числі Міжнародного Суду і Суду Європейського Союзу. Исследуются свойства и особенности решений Международного Суду и Суду Европейского Союза. Доказано, что с помощью механизма преюдициального запроса решаются принципиальные вопросы формирования и развития правовой системы Европейского Союза.

Ключові слова: *судовий прецедент, судові рішення, джерела міжнародного права, Міжнародний Суд, Європейський Суд.*

Постановка проблеми

Активний розвиток правового регулювання міждержавних відносин як на міжнародному рівні, так і на рівні міжурядових організацій, призводить до того, що значення міжнародних судових органів та їх рішень у міжнародному праві постійно зростає. Проте вирішення питання про прецедентний характер рішень міжнародних судів (тобто про наявність у них певних та обов'язкових правових норм) представляється неоднозначним. Слід підкреслити, що ст. 38 Статуту Міжнародного Суду встановлює джерела міжнародного права, визнає судові рішення в якості допоміжного засобу для визначення правових норм. Але дуже часто в міжнародній правовій доктрині такі акти не відносяться до загальнообов'язкових джерел права.

Так, М.В. Буроменський зазначає, що за загальним правилом із позиції міжнародно-

го права судові рішення повинні мати силу тільки у тій справі, у якій воно було прийняте. Суді застосовують право, а не творять його. Саме таке положення містять ст. 59 Статуту Міжнародного Суду, ст. 84 Конвенції про мирне вирішення міжнародних зіткнень від 5 (18) жовтня 1907 р. Окрім того, рішення судів якщо й можуть бути використані як посилання на джерела, то лише в якості допоміжних [1, с.45].

Деякі російські вчені визнають судові рішення джерелом міжнародного права щодо його індивідуальних норм (стосовно якої-небудь конкретної справи) і юридично обов'язковим тільки для сторін даного міжнародного спору [2, с.21, 13].

Стан дослідження

Деякі проблемні питання судового прецеденту в системі міжнародного права були досліджені у роботах В.Г. Буткевича, Ю.Є. Зайцева, В.П. Кононенко, Т.І. Пашука, В.М. Філатова та ін.

Стаття присвячена дослідженню правовій природі судового прецеденту в системі міжнародного права, аналізу прецедентного характеру рішень Європейського суду та проблематиці його впровадження у процесуальне законодавство

Метою цієї статті є спроба розглянути питання щодо ефективного використання прецедентів суду на національному рівні у такий спосіб, щоб забезпечити належний захист гарантованих Конвенцією прав з

огляду на існуючі положення. Завданнями є дослідження необхідності впровадження прецедентної практики Європейського Суду та її дефініція у контексті національного законодавства України.

Виклад основних положень

Правотворча природа міжнародних судових органів заперечується і в західній юридичній літературі. Наприклад, відносно Міжнародного Суду М.Н. Шоу пише, що Суд не є правотворчим органом і не може створювати право, а тільки застосовує існуючі норми міжнародного права [3, с. 966-967]. І.П. Бліщенко й Ж. Дорія розуміють прецедент як вирішення того або іншого конкретного питання міжнародних відносин у рамках і на підставі міжнародного права будь-якими способами й засобами [4, с. 12]. Таким чином, прецедент у міжнародному праві – це не лише судова постанова, але і вирішення питання за допомогою переговорів або шляхом укладання міжнародного договору. Представляється, що цей підхід навряд чи виправданий, оскільки надмірно широкий, розмиває змістовну сторону феномену прецеденту та практично отожднює останній з юридичною практикою в галузі міжнародного права. Проте представляється, що судові рішення в міжнародному праві займає набагато значніше місце, ніж простий акт застосування права. Міжнародним судовим установам належить важлива роль у визначенні правової практики, у становленні звичайних норм. Невипадково їх акти активно використовуються не лише в науковій літературі, але й у практиці держав. Це можна пояснити високим авторитетом судів, кваліфікацією суддівського корпусу.

Характерним прикладом у цій сфері може бути досвід Міжнародного Суду та його попередника – Постійної палати міжнародного правосуддя. Формально кажучи, при вирішенні матеріальних питань (на відміну від процесуальних) Міжнародний Суд у своїй діяльності ніяк не пов'язаний доктриною прецеденту і не зобов'язаний дотримуватися своїх попередніх постанов. Проте, можна сказати, що його діяльність спрямована на підтримку у своїх рішеннях певної правової зв'язності й послідовності

[5, с. 21]. Так, у справі про обмін грецького та турецького населення Постійна палата міжнародного правосуддя послалася на прецедент, сформульований у її власному консультативному висновку в справі Уїмблдон, відносно того, що прийняття державою зобов'язань за міжнародним договором не означає його відмову від суверенітету [6, с.21]. У справі про репарації [7, с. 3] Міжнародний Суд обґрунтував своє рішення посиленням на інший свій консультативний висновок, яке затвердило принцип ефективності при тлумаченні міжнародних договорів [8, с. 18]. Ця теза підтверджується й практикою інших міжнародних судових установ. Вирок міжнародного трибуналу у справі Фліка (1947 р.) прямо свідчить, що, зважаючи на попередні рішення з цього питання, трибунал може розглядати їх лише як консультативні [9, с.34]. Це підтверджує положення про те, що будь – яке формулювання в тому або іншому вироку може бути визнане іншим судом або трибуналом на його розсуд. Так, у рішенні у справі Крупу є пряме посилання на думку судді Філіпса у справі Мільха: «Право депортації з окупованої території визначено суддею Філіпсом в його співпадаючій думці у справі Мільха (1947 р.). Ми вважаємо заяву судді Філіпса обґрунтованою і відповідно до цього приймаємо її» [10, с.69].

Таким чином, можна зробити висновок, що хоча рішення міжнародних судових органів не містять у собі норм міжнародного права і в силу цього не є судовими прецедентами в тому сенсі, який вкладається в цей термін на рівні національних правових систем, ці акти мають значний вплив на розвиток системи міжнародного права (формують юридичну доктрину, фіксують звичаї й тому подібне) і можуть бути визнані судовими прецедентами особливої, переконливої властивості.

Треба визначити, що у ряді міжнародних судових органів абсолютно особливе місце займає Суд Європейського Союзу (Європейський Суд), який є головним органом з вирішення юридичних спорів у рамках Європейського Союзу (ЄС). У силу свого значення для забезпечення європейської інтеграції і положень засновницьких дого-

ворів Європейського Союзу рішення Суду ЄС не лише носять загальнообов'язковий характер, але й мають вищу юридичну силу. Їх положення в ієрархії правових актів Європейського Союзу дуже високі: разом із засновницькими договорами вони займають вищий рівень.

Встановлені Судом ЄС у своїх рішеннях правові норми вважаються обов'язковими як для нього самого, так і для національних судових органів держав-членів ЄС. Невиконання рішень Суду спричиняє застосування санкцій, передбачених засновницькими договорами. Але необхідно відзначити, що засновницькі договори прямо не уповноважують Суд ЄС встановлювати нові норми права (проте аналогічних умов немає ні в Конституції США, ні в Конституції Великобританії).

Ключовим моментом є також те, що такі норми приймаються Судом ЄС на основі засновницьких договорів. Таким чином, з одного боку, прецедентне право Суду ЄС має вищу юридичну силу в європейській правовій системі, що характерно для актів первинного права, а з іншої – воно формується на основі та для виконання цих актів, що є головною рисою похідного права. Даючи офіційне тлумачення засновницьких договорів і визначаючи з них нові норми, Суд ЄС розвиває первинне право, зв'язує його за допомогою своїх рішень з похідним правом. Із цього приводу британський правознавець Т. К. Хартлі висловлює, що прецедентне право Суду ЄС так само важливе для розвитку права ЄС, як прецедентне право англійських судів для сучасного англійського права [11, с. 87]. Суд ЄС зв'язує своїми рішеннями і себе самого. При аналогічних обставинах він приймає рішення, аналогічне тому, що вже було прийнято. Іноді при формуванні нових норм він посилається не на положення засновницьких договорів, не на конкретні свої рішення, а на прецедентне право, що склалося, у деяких випадках відтворюючи зі своїх попередніх рішень окремі пропозиції або параграфи, при цьому не використовуючи які-небудь посилання на джерела. Практика діяльності Суду ЄС знає окремі випадки перегляду позицій, зайнятих ним раніше. Причому Суд ЄС самостій-

но вказує на зміну своїй позиції з окремих питань. Проте такого роду перегляди мають місце відносно рідко і достатньо чітко фіксуються Судом, який тим самим наділяє себе правом переглядати створювані ним прецеденти. Більше того, такі перегляди характерні для вищих судових інстанцій держав загального права (Великобританія, США).

Рішення Суду ЄС складаються з трьох основних частин: 1) на основі доповіді судді-доповідача приводиться констатація фактів і огляд аргументів сторін; 2) висловлюється обґрунтування судового рішення, виражене у ряді пронумерованих параграфів; 3) власне судове рішення. Друга частина рішення має найбільше значення та представляє значний науковий інтерес. У перші роки свого існування рішення Суду ЄС висловлювалися стилем, характерним для французьких судів. Він офіційний, короткий і спирається на абстрактні формулювання. Якийсь час французький варіант мав форму однієї довгої пропозиції, при цьому кожен параграф починався зі слів «оскільки» («Attenduque...») або «що» («que») і закінчувався крапкою з комою. Деякі положення підводили до заключного рішення, яке передбачало, наприклад, відміну акту. Все це в тексті англійською мовою розбивалося на окремі пропозиції (такий стиль зараз також використовується і у французьких варіантах), але, як і раніше, читалося як твердження «ex cathedra», у яких повністю було відсутнє завершальне обґрунтування, властиве судовим рішенням англосакського загального права. Ймовірно такий стиль був обґрунтований використовуваною в Суді процедурою прийняття рішень. Суд ЄС представляє єдине рішення: співпадаючі або неспівпадаючі особливі думки не допускаються. Проте діяльність суду в цілях забезпечення консенсусу націлена на залучення до складання проекту рішення всіх суддів. Таким чином, хоча суддя-доповідач грає особливу роль, рішення є результатом колективної роботи всього Суду, і те, що з кожної пропозиції не виникає тривалої дискусії, не є чимось незвичайним. Такого роду процедура колективного прийняття рішень не приводить до прийняття спірних рішень. Хоча в деяких справах можлива поява двох

позицій обґрунтування, що приводять у результаті до одного рішення. Не дивлячись на широкий спектр юрисдикційних повноважень Суду ЄС, найбільший інтерес представляють рішення, прийняті ним в рамках так званої процедури преюдиціального запиту. Представляється, що цей процесуальний інститут прямо і безпосередньо зумовив становлення рішення Суду ЄС як джерела права. Процедура преюдиціального запиту є ключовим елементом механізму судово-правового захисту європейського права і забезпечення його одноманітного застосування і тлумачення на всій території Європейського Союзу (що визначено як головне завдання Суду ЄС). Механізм преюдиціального запиту визначений у ст. 234 Договору, згідно з яким, суд наділяється компетенцією приймати рішення в преюдиціальному порядку з питань, що виникають при: 1) тлумаченні цього Договору; 2) дійсності й тлумаченні актів, що приймаються органами ЄС; 3) тлумаченні статутів організацій, що створюються Радою, якщо таке передбачене цими статутами. Проте Суд ЄС не може реалізовувати ці повноваження за власною ініціативою. Рішення такого роду повинні бути винесені тільки в рамках судового процесу, що проходить у державі-члені. Якщо у національного суду виникає сумнів у питаннях, що підпадають під норму про преюдиціальну процедуру, то він до прийняття власного рішення у даній справі має право припинити судочинство і звернутися до Суду ЄС, щоб отримати відповідне роз'яснення з його боку. Таким чином, ч. 2 ст. 234 встановлює лише право національного суду. Аналогічне положення відоме російському праву. У разі невизначеності в питанні про те, чи відповідає Конституції РФ закон, що підлягає застосуванню у конкретній справі, суд, виходячи з положень ч. 4 ст. 125 Конституції РФ, має право на будь-якій стадії розгляду справи звернутися до Конституційного Суду РФ із запитом про конституційність цього закону. Крім того, російський суд, вирішуючи справу, має право безпосередньо застосувати Конституцію РФ, якщо прийде до переконання, що закон знаходиться в суперечності з відповідними положеннями Конституції.

У ст. 150 Конституції України встанов-

лено, що до повноважень Конституційного Суду України належить: 1) вирішення питань про відповідність Конституції України (конституційність): законів та інших правових актів Верховної Ради України; актів Президента України; актів Кабінету Міністрів України; правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим. Ці питання розглядаються за зверненнями: Президента України; не менше як сорока п'яти народних депутатів України; Верховного Суду України; Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини; Верховної Ради Автономної Республіки Крим; 2) офіційне тлумачення Конституції України та законів України. Тобто Конституція України не допускає звернення судів до Конституційного суду за тлумаченням законів. У ч. 3 ст. 234 далі фіксується обов'язок суду, що розглядає справу в останній інстанції, чие рішення не підлягає перегляду, звернутися до Суду ЄС з преюдиціальним запитом у разі виникнення названих неясності в процесі. Проте в певних обставинах найвищий судовий орган може утриматися від преюдиціального запиту, пославшись на застосування доктрини «ясності акту» (*l'acte clair*) [12]. Національний суд повинен бути впевнений, що адекватне застосування ним норми європейського права є настільки очевидним, що не викликає ніяких розумних сумнівів. Процедура преюдиціального запиту передбачає строге розмежування повноважень між національним судом і Судом ЄС. В одному зі своїх рішень Суд ЄС підтвердив це і вказав, що він не має права вирішувати основний спір або розглядати причини напряду преюдиціального запиту [13]. Рішення Суду ЄС не повинне зумовлювати рішення національного суду, тому що у такому разі матиме місце конфлікт юрисдикції та втручання одного судового органу в діяльність іншого без належних на те повноважень. Тому вважається, що національний суд не зв'язаний можливою оцінкою фактичних обставин справи Судом ЄС. Не дивлячись на те, що Суд ЄС сам не має права оцінювати фактичні обставини справ, наголошується, що на практиці при винесенні своїх роз'яснюючих рішень Суд ЄС часто переступав цю теоретичну межу. Він надає національному суду

відповідь на питання, у якому аспекті права і факти тісно переплетені, залишаючи тим самим дуже невеликий простір для прийняття остаточного рішення [14]. Залежно від конкретних обставин справи національний суд далеко не завжди зобов'язаний застосовувати для вирішення спору європейське право. Але якщо це право повинне застосовуватися і був зроблений преюдиціальний запит, то таке рішення Суду ЄС стає обов'язковим для національної судової установи, яка зробила запит. Крім того, якщо при виникненні аналогічних з характеру справ у національних судах останні повинні використовувати рішення Суду ЄС, які винесені за преюдиціальною процедурою. Суд ЄС має право відмовити в розгляді преюдиціального запиту і вказати на рішення, яке було прийняте раніше з аналогічної проблеми. Формальною підставою для такого рішення є положення ст. 104 Процесуального регламенту Суду ЄС. Проте, Суд ЄС зобов'язаний вислухати пояснення сторін і висновок генерального адвоката. Через складність подібна процедура застосовується дуже рідко.

У даний час Суд ЄС схиляється до того, щоб національні суди чітко формулювали свої запити й обґрунтовували необхідність преюдиціального роз'яснення [15]. У своїх рішеннях Суд ЄС вказував, що його рішення, винесене за преюдиціальною процедурою, обов'язкові для всіх національних судових органів будь-якого рівня і будь-якої держави-члена в тій мірі, у якій конкретний суд приймає рішення з питань права [16]. Це відноситься до оцінки дійсності норм європейського права, яка направлена національному суду, що ініціював запит, і є достатньою причиною для того, щоб інші судді утримувалися від застосування норми права ЄС, визнаної не дійсною Судом ЄС.

Представляється, що це положення однозначно свідчить про те, що якщо Суд ЄС роз'яснює норми європейського права по запиту національної судової установи, створює нові правила, які, як ми показали, набувають загальнообов'язкового характеру, то можна говорити про утворення судового прецеденту як джерела європейського права.

Роль процедури преюдиціального запиту не може бути переоцінена; вона стала найважливішим засобом забезпечення правозастосовуючої дисципліни держав-членів ЄС. Залученні національні судові системи (включаючи їх низові ланки) дозволили максимально розширити коло суб'єктів, зацікавлених в ефективному застосуванні європейського права. Активна спільна робота й постійний зв'язок між Судом ЄС і національними судовими системами дозволили на практиці не протиставляти європейське право національному праву, а зробити його невід'ємною частиною останнього [17]. Стаття 234 Договору забезпечує єдине тлумачення і застосування європейського права у всіх державах-членах; закріплює правову стійкість європейської інтеграції, гарантуючи одноманітне розуміння її інститутів і правил у всіх 25 державах-членах. Норми ст. 234 спочатку були направлені на створення ефективного механізму співпраці з національними судовими системами, їм було дозволено утриматися від самостійного тлумачення європейського права і визначення його юридичної сили. На відміну від ієрархічних принципів системи оскарження, механізм преюдиціального запиту заснований на співпраці. Суд ЄС є тільки першим серед рівних, розділяє свою юрисдикцію з захисту європейського права з національними судами.

Практика показує, що за допомогою механізму преюдиціального запиту вирішуються принципові питання формування і розвитку правової системи ЄС. У рішеннях, винесених у рамках преюдиціальної процедури, часто формулюються й узагальнюються концепції, підходи, практика Суду ЄС з вирішення конкретних справ; формулюються основоположні принципи, що визначають взаємодію особливої, самостійної правової системи ЄС з національними правовими системами держав-членів і з міжнародним правом. У цих рішеннях тлумачаться, уточнюються і розвиваються положення засновницьких договорів, коректуються повноваження інститутів Союзу і держав-членів. Наприклад, принципи верховенства і прямої дії європейського права, пріоритет права і свобод людини, позадоговірна відповідальність ЄС і держав-членів за порушен-

АНОТАЦІЯ

У статті аналізується правова природа рішень міжнародних судових інстанцій, у тому числі Міжнародного Суду та Суду Європейського Союзу. Досліджуються властивості та особливості рішень Міжнародного Суду і Суду Європейського Союзу. Доведено, що за допомогою механізму преюдиціального запиту вирішуються принципові питання формування і розвитку правової системи Європейського Союзу.

SUMMARY

The article examines the legal nature of the decisions of international courts, including the International Court of Justice of the European Union. We study the properties and characteristics of decisions of the International Court of Justice and the Court of the European Union. It is proved that through the mechanism of prejudicial inquiry addressed fundamental questions of formation and development of the legal system of the European Union.

ня європейського права і багато інших положень вперше були визначені у рішеннях, винесених за преюдиціальною процедурою.

Висновок

Таким чином, на підставі вищезазначеного можна визначити наступне. Інтенсивний розвиток міжнародного права приводить до підвищення правової ролі рішень міжнародних судових органів у питанні юридичного регулювання міжнародних відносин. Про це свідчить практика Міжнародного Суду й інших міжнародних установ правосуддя. Особливе місце в цьому процесі займає Суд Європейського Союзу, який, будучи одним з інститутів Європейського Союзу, за допомогою своїх рішень забезпечує правовий розвиток європейської інтеграції. Завдяки спеціально розробленим юридичним механізмам (насамперед процедурі преюдиціального запиту) рішення Суду ЄС стають загальнообов'язковим джерелом європейського права і повинні неухильно дотримуватися і виконуватися національними органами влади держав-членів Європейського Союзу.

Література:

1. Міжнародне право: навч. посібник / За ред. М. В. Буроменського. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 336 с.
2. Бирюков П.Н. Международное право: Учеб. пособие / П.Н. Бирюков.- М.: Юристь, 1998. – 416 с.; Ушаков Н.А. Международное право: Учебник / Н.А. Ушаков. – М.: Юристь, 2000. – 304 с.
3. Shaw M.N. International Law. Cambridge: Cambridge Univ.Press, 2003. -P. 966–967.
4. Блищенко И.П. Прецеденты в международном публичном и частном праве

/ И.П. Блищенко, Ж.Дориа. – М.: Изд-во МНИМП, 1999. – 472 с.

5. Brownlie I. Principles of Public International Law. Oxford: Oxford Univ. Press, 2003. – P. 21.
6. Publications of the Permanent Court of International Justice. – 1925. – Ser. B. – № 10. – P.21.
7. International Court of Justice. Reports of Judgments, Advisory Opinions and Orders. 1949. – Vol. 182. – P. 3.
8. Publications of the Permanent Court of International Justice. – 1926. Ser. B. – № 13. – P. 18.
9. Law Report of Trials of War Criminals. – 1949. – Vol. 6. – P. 34.
10. Ibid. -Vol. 10. – P. 69.
11. Хартли Т.К. Основы права Европейского Сообщества / Т.К. Хартли. – М: Закон и право, ЮНИТИ, 1998. – 647 с.
12. Arret du 06/10/1982, CILFIT vs Ministero della Sanita, affaire 283/81 // Recueil de jurisprudence. – 1982. – P. 3415.
13. Arret du 19/12/1968, Salgoil vs Ministero del commercio con l'estero, affaire 13/68 // Recueil de jurisprudence. 1968. – P. 661.
14. Rasmussen H. Why is Article 173 Interpreted against Private Plaintiffs? // European Law Review. – 1980. – Vol. 5.- P. 112.
15. Foster N. Foster on EU Law. Oxford: Oxford Univ. – Press, 2006. – P. 192.
16. Arret du 27/03/1963, Da Costa en Schaake NV e.a. vs Administratie der Belastingen, affaire 28/62 et 30/62 // Recueil de jurisprudence. – 1963. – P. 61.
17. Weiler J.H.H. The constitution of Europe: Do the new clothes have an emperor and other essays on European integration. – Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1999. – P. 194.